

Charles Darwin og jubileumsåret 2009

Charles Darwin ble født for 200 år siden, og for 150 år siden kom hans banebrytende bok *Artenes opprinnelse* ut. Det er blitt sagt at den er historiens nest viktigste bok – etter Bibelen. Darwin er mest kjent for å ha grunnlagt den moderne evolusjonsteorien (også kalt *darwinisme*), men bidro også med en rekke andre arbeider innen systematikk, økologi og paleontologi.

Artenes opprinnelse, som kom ut i 1859, regnes som hans hovedverk. Boka presenterer teorien om naturlig utvalg med mange eksempler. Da den kom, vakte den stor debatt og til dels forargelse, men Darwin ble av mange sett på som sin tids største britiske naturvitenskapsmann, og ble etter sin død gravlagt i Westminster Abbey ved siden av Sir Isaac Newton.

Darwins *evolusjonsteori* er kjent for de fleste. Det er en vitenskapelig teori om hvordan evolusjon (dannelsen og endringen av arter) foregår. Dagens evolusjonsteori er basert på Darwins teorier og komplettert med beslektet og nyere forskning som ikke var kjent for Darwin (ofte kalt *nydarwinisme*). Evolusjonsteorien blir i dag brukt som forklaringsverktøy innenfor mange ulike fagdisipliner.

(Les mer om Darwin her: <http://www.vl.no/magasin/article4108346.ece> og her <http://www.vl.no/meninger/kommentar/article4116339.ece>)

Kristne har hatt ulike oppfatninger av evolusjonsteorien helt siden den ble lansert. Mange opplever det uproblematisk å forene versjoner av evolusjonsteorien med sin kristne tro. For andre oppleves evolusjonsteorier som grunnleggende motsetning til troen på Gud og på Bibelen.

Bjørn Are Davidsen tar opp disse temaene i artikkelen "Fossilene lyver ikke". Videre svarer han på utfordringer og myter ved Darwin og evolusjonsteorien (Hvordan reagerte egentlig de kristne i Darwins samtid? Hva er sant og hva er myter om Darwin og hans teori?), i tillegg til å dele refleksjoner om hvordan kristne kan forholde seg til evolusjonsteorien i dag.

Fossilene lyver ikke

- av Bjørn Are Davidsen

For mange er det opplagt at enten er vi skapt av Gud, eller så er vi blitt til ved en evolusjon. Det er ikke vanskelig å lese Første Mosebok som en motsetning til evolusjon. Men så er det heller ikke vanskelig å lese kapitlet som en motsetning til andre avsnitt i Bibelen, eller til store deler av teologihistorien for den saks skyld.

For det er ikke slik at det først var etter Darwin at kristne ikke ville ta Bibelen "bokstavelig". Vi finner lange tradisjoner for også andre måter å lese Bibelen på, helt tilbake til kirkefedrene. Det knytter seg i det hele tatt ikke få myter til hva som skjedde da Darwin lanserte *Artenes opprinnelse* (*The Origin of Species*) i 1859[i], på samme måte som det finnes myter knyttet til andre sider ved forholdet mellom tro og vitenskap gjennom historien[ii].

Darwin skapte ikke skandale

Den kanskje største myten er at *Artenes opprinnelse* nærmest skapte panikk blant prester og publikum. Denne myten gjenstas nesten hver gang jubileet omtales.

Skriftlige kilder er som fossiler. De er tidsvitner. Dessverre er det imidlertid slik at mange i stedet for kilder og kritisk journalistikk, synes å foretrekke myter. Dette kommer for dagen mange steder. I "Forskjellene som forklarte alt" (A-magasinet 30.01.09) leser vi at Darwins bok i 1859 var "svært kontroversiell". For "tidens tradisjon" var slik at naturvitenskapens forklaringer "må naturligvis være i samsvar med Bibelen og kirkens lære."

I et ellers svært bra oppslag heter det også i Vårt Land 6.2.09 at "Før Darwin fantes det få alternativer til Bibelens skapelsesberetning om hvordan jorden ble skapt på seks dager, og om menneskets plass i skaperverket".

En av flere som heldigvis har tatt tak i mytene, er historikeren John van Wyhe. I BBC History Magazine 1/2009 avsanner han at "det var et stort ramaskrik og et historisk slagsmål mellom vitenskap og religion" da *Artenes opprinnelse* ble publisert.

Bestselgere som Combes *The Constitution of Man* fra 1828 (solgte 300 000 eksemplarer) og Chambers *Vestiges of the Natural History of Creation* (1844, 40 000) hadde allerede bidratt til tanken om at ”*naturlover kontrollerte hele universet, inkludert menneskeheten, slik at det ikke lenger var plass for Gud*”. At naturen fulgte lover, hadde for øvrig vært et viktig poeng for kristne naturfilosofer i over tusen år. Men det nye var forestillingen om at naturlover utelukket Gud.

Realiteten av fossiler og geologiske perioder var akseptert lenge før 1859. Robert Hooke argumenterte allerede på 1600-tallet for at fossiler var levninger av utdødde dyrearter. Van Wyhe forteller at ”*det viktorianske publikummet som først leste om artenes opprinnelse, tok for det meste ikke Bibelen bokstavelig. Innsiktsfulle som skrev om religion og vitenskap hadde i mange tiår godtatt at mye av Det gamle testamentet, og Første Mosebok i særdeleshet, måtte leses metaforisk*”.

Evolusjonslæren fikk dermed støtte fra mange prester, helt fra starten. I spissen sto de evangelikale Asa Gray, George Frederick Wright og James Dana. Litt senere finner vi dette også hos B.B. Warfield, kanskje den fremste eksponenten for Bibelens ufeilbarlighet på starten av 1900-tallet.

De tidligste kritikerne av Darwin var i stor grad kjente vitenskapsmenn som Louz Agazzis (1807-1873), og da på vitenskapelig grunnlag. Allerede i 1880 var det imidlertid bare to ledende forskere i USA som ikke trodde på evolusjon, Dawson og Guyot.

Kreasjonismen^[1] fikk ikke særlig betydning i USA før andre halvdel av 1900-tallet, selv om enkelte predikanter tidlig var kritiske. Bevegelsen ble ikke dratt i gang av kirkesamfunn, men av enkeltpersoner som William Jennings Bryan (1860-1925) og William Bell Riley (1861-1947), og dette fikk noe utbredelse i USA på 1920-tallet. Men det var først da Henry M. Morris og John C. Whitcomb gikk i bresjen for ”Creation Research Society” i 1963, at det begynte å bli noen særlig bevegelse av dette.

Altså skapte ikke Darwins teori stor oppstandelse, og det var først og fremst fordi disse ideene allerede hadde vært kjent lenge.

Anekdoter er ikke bevis

Hvor lett det er å falle for mytene, ser vi i måten Aftenpostens redaktør Per Anders Madsen innleder feiringen av Darwin-jubileet på den 29.12.08 [iii]. Han kolliderer allerede i starten.

”«LA OSS HÅPE at teorien ikke er sann. Og hvis den er sann, la oss be om at den ikke blir viden kjent.»

*Ordene tilhører Lady Wilberforce, biskopen av Worcesters hustru, og er betegnende for mottagelsen av Charles Darwins bok *Artenes opprinnelse*, særlig blant legfolk. De kunne styre sin begeistring for tanken om at alt liv på Jorden er i slekt med hverandre, at apen er menneskets nærmeste slektning, og for en teori som til de grader rokket ved det etablerte verdensbildet. Historien om mennesket som jordens mest intelligente skapning har en begynnelse og dermed også en slutt. Etter Darwin har mennesket ikke lenger noen selvskreven plass som kronen på skaperverket.”*

At anekdoten er feilaktig og forsterker stereotyper, synes dessverre ikke Madsen å være kjent med. Kilden er i det hele tatt vanskelig å finne, og det føyer seg inn i mønsteret at heller ikke Aftenposten oppgir noen [iv]. Utsagnet tilskrives alt fra 1859 til 1880-årene, og fra at bispekona fikk høre om Darwin generelt til at hun fikk høre mer direkte at Darwin hevdet at vi stammer fra apene. Sjekker vi på nettet, ser vi at de som bruker anekdoten, verken er enige om ordlyden eller om hvilken biskop det er snakk om (av Worcester eller Birmingham). Noen tilskriver rett og slett historien vittighetsbladet Punch. At sitatet brukes, viser nok hvor fristende det er med udokumenterte historier som støtter eget syn.

Myter og menneskeverd

Men om det nå er slik som Aftenposten hevder, at Darwin fundamentalt sett *"rokket ved det etablerte verdensbildet"* (= trakk teppet vekk under hele "overtroen" på menneskets verdi og særstilling) og at dermed *"mennesket ikke lenger har noen selvskreven plass som kronen på skaperverket"* (= har ingen bedre posisjon, moral eller verdi enn noe annet i det materielle universet), er det opplagte spørsmålet hvor man da skal hente ressurser fra når det gjelder å *beskytte* menneskeverdet, *fremme* menneskeretter og i det hele tatt formidle en "høyerestående" moral (hva nå i all verden det er for noe etter Darwin).

Det er heldigvis ingen grunn til å tro at Aftenposten selv i Darwin-året 2009 vil legge den

minste brems på sin kamp for rettigheter og rettferdighet, uansett hvor mye det etablerte verdensbilde er rokket ved og Aftenpostens redaktør ikke er noen krone på skaperverket.

Redaktøren trekker i det hele tatt ikke en eneste konsekvens av hva han nettopp har sagt om verdensbildet og menneskets posisjon. Han hopper uten videre fra en verdi-tom til en verdifull verden, uten engang noen kommentar om grunnlaget for det sistnevnte.

Artikkelen avsluttes dermed tankevekkende nok med en moralsk pondus og prinsippfasthet som ikke kan bygges på noen evolusjonslære. Noe han til og med understreker: *"Evolusjonsteorien har tidvis også møtt motstand blant krefter som ikke har skilt tydelig nok mellom Darwin på den ene siden og teorier som vil rettferdiggjøre både klasseskiller og kjønns- og rasediskriminering ved hjelp av forestillinger om den sterkestes rett på den andre. Men denne såkalte sosialdarwinismen har svært lite med Darwin å gjøre.*

Evolusjon er ingen forutbestemt form for fremskritt. Evolusjonsteorien har ingen normativ kraft, og den er ingen moralsk veiviser.

Den løser ikke alle erkjennelsesteoretiske utfordringer.

Dens verdi som samfunnsteori er like liten som dens naturvitenskapelige betydning er stor. Også dette skillet vil det forestående Darwin-jubileet forhåpentlig bidra til å minne om".

Sosialdarwinismen har nok fortsatt atskillig med Darwin å gjøre. Men den feilen som Darwin og andre gjør er å tro at man tror man kan hente verdier fra naturvitenskap generelt, eller evolusjon spesielt. Det er et problem enten man nå ender med det vi i dag oppfatter som positive verdier, eller om man ender i negative verdier og blodige blindveier som Darwin selv la opp til i *The Decent of Man and Selection in Relation to Sex*. Vi spør at denne boken vil bli lite nevnt i jubileumsåret. For hvis det hele handler om at de best tilpassede overlever i kampen for tilværelsen, hvorfor skal vi da ta vare på de som vi opplever at ikke er så godt tilpasset? Darwin selv syntes tydeligvis at vår kristne sivilisasjon var et paradoks, skal vi ta ham på hans ord fra *The Decent of Man*:

"We civilised men, on the other hand, do our utmost to check the process of elimination; we build asylums for the imbecile, the maimed, and the sick; we institute poor-laws; and our medical men exert their utmost skill to save the life of every one to the last moment. There is reason to believe that vaccination has preserved thousands, who from a weak

constitution would formerly have succumbed to small-pox. Thus the weak members of civilised societies propagate their kind. No one who has attended to the breeding of domestic animals will doubt that this must be highly injurious to the race of man. It is surprising how soon a want of care, or care wrongly directed, leads to the degeneration of a domestic race; but excepting in the case of man itself, hardly any one is so ignorant as to allow his worst animals to breed."

I det hele tatt er det ikke vanskelig å se den spenningen som Darwin på den ene siden opplevde mellom sine siviliserte verdier og moralske intuisjoner, og det han på den andre siden mente å kunne observere av naturen. Denne type spenning og splittet verdensbilde er da også ganske typisk for de som mener at det ikke finnes noen annen virkelighet enn naturen og det fysiske univers.

Og dessverre hadde Darwin, og enda mindre de som kjempet for sosialdarwinismen, ingen holdbar moralsk motvekt mot denne type bruk av en vitenskapelig teori.

For ordens skyld er det vel grunn til å understreke at selve evolusjonsteorien ikke står og faller med at Darwin dessverre var et progressivt barn av sin tid. At en teori er blitt misbrukt, trenger ikke å bety at den er feil.

Myter om motstanden

Som vi har vist, møtte Darwin langt *mindre* motstand enn myten vil ha det til. Men det betyr ikke at han - eller ulike former for evolusjonsteorier i tiårene før og etter - ikke støtte på *noen* form for motstand. Og da nettopp på grunn av de konsekvensene som mange mente å se av teorien.

For det som kom av protester hadde mindre med en bokstavelig tolkning av Første Mosebok 1, enn forargelse over de moralske konsekvensene av teorien. Hvis mennesket ikke skilte seg fundamentalt fra dyrene, og alt hadde kun fysiske forklaringer, mente man at grunnlaget for både moral og menneskeverd var borte.

En av de som sa klarest fra, var geologen og abolisjonisten (slavemotstanderen) Adam Sedgwick (1785-1873). Han hadde ut fra sin geologiske bakgrunn, kommet fram til at jorden hadde gjennomgått en lang utvikling (selv om han foretrakk å kalle det for *development*, fremfor *evolution*). Men selv om Sedgwick ikke så for seg noen skapelse

på seks dager, var han dypt bekymret for hvordan man skulle motivere til kamp mot slaveriet. Var mennesket generelt og slavene spesielt egentlig bare dyr, og alt utelukkende styrt av naturlover uten noen Gud noe sted, var det ingen grunn til å behandle noen "humant".

Etter å ha lest Robert Chambers anonymt publiserte teori om universell evolusjon i *Vestiges of the Natural History of Creation*, uttrykte han i 1845 at hvis mennesket kun er et dyr, er "våre anstrengelser for Afrikas sorte et arbeidet av sinnssyke." Eller mer presist "*...If the book be true, the labours of sober induction are in vain; religion is a lie; human law is a mass of folly, and a base injustice; morality is moonshine; our labours for the black people of Africa were works of madmen; and man and woman are only better beasts!*"

Sedgwick var forøvrig en god venn av Darwin etter å ha undervist ham i geologi med innlagte feltstudier i Wales i 1831. Siden Sedgwick skilte så sterkt mellom moralske og fysiske sannheter, ble han rystet når noen lot det fysiske være alt som eksisterte. Han skriver i et brev til Darwin i 1859: "*There is a moral or metaphysical part of nature as well as a physical. A man who denies this is deep in the mire of folly.*" [*If humanity broke this distinction it] "would suffer a damage that might brutalize it - & sink the human race into a lower grade of degradation than any into which it has fallen since its written records tell us of its history"*.

Selv om sosialdarwinisme som begrep ikke ble funnet opp før i 1879, og rasehygiene og nazisme tilhører århundret etter, var Sedgwick av de som tidlig ante hva som kunne komme.

Myter om motsetninger

Det er flere årsaker til at det ikke var mer motstand mot Darwins teori fra teologer. En av disse er måten Bibelen beskriver skapelsen og naturen på. Bibelen har rett og slett flere skapelsesberetninger. Hver har sine poenger, enten vi snakker om rekkefølger, at Jesus er Ordet eller at Gud beseirer kaoskreftene. Skal vi først snakke om "motsetninger", må vi være ærlige og si at Bibelen fremstiller skapelsen på mange måter, enten vi snakker om 1. Mosebok kapittel 1 og 2 eller Ordspråkene, Job og Johannes.

Et annet eksempel er 2. Petersbrev 3,5 som sier at jorden "*steg frem ved vann og består*

ved vann". Nå er det lett å se dette poetisk. Men man kan også ta det til inntekt for noe naturvitenskapelig. Evolusjonært sett eksisterte livet først i havet. Og liv kan ikke bestå uten vann. Vi kan i det hele tatt snakke lenge om betydningen av hydrogen og oksygen.

Men faller vi for fristelsen å lese naturvitenskap **inn** i slike tekster og tolke dette bokstavelig med moderne briller, velger vi fort å lese oss **ut** av teksten. Ja, dagene i 1. Mosebok kan tolkes som tidsepoker, og det er noen overensstemmelser med evolusjonen om når deler av dyreriket oppstod. Men det er ikke opplagt at dette er ment som reportasje. Heller ikke når det i 2. Mosebok 2, 7 ikke står at mennesket er skapt fra tomme lufta, men av noe som allerede eksisterte. Selv om det er interessant at "*jord fra marken*" består av bakterier og organismer som evolusjonslæren sier vi har utviklet oss fra.

Å kreve at tekstene skal si noe om antall timer og dager, er en stoppeklokketeologi som er fremmed for israelittene. Det er mer poetiske enn paleontologiske strukturer i Bibelens fantastiske åpningskapittel. Vi kommer likevel ikke unna at det forteller at Gud er skaperen, at vi er skapt i Guds bilde og at skaperverket i utgangspunktet er godt som vi er bedt om å ta vare på.

Det er også et viktig poeng i Bibelen at Gud kan arbeide gjennom naturen. Det som fra ett perspektiv er et mirakel, kan fra et annet oppfattes som noe rent naturlig. Et eksempel er Salme 104, 19-24. Salmisten ser samme hendelse både som naturlig og overnaturlig. Når solen går ned, er det samtidig Gud som bringer natten. Når løvene jakter, er det samtidig Gud som gir dem mat. Selv om alt dypest sett er Guds gjerninger, gjør likevel naturen – og mennesket – sitt eget selvstendige arbeid som vi kan observere Guds visdom i. Denne type vers var viktige impulser hos naturfilosofene som la grunnlaget for moderne vitenskap. Troen på lovmessigheter i naturen hang sammen med troen på en lovgiver utenfor naturen.

Selv avsnitt som vi oppfatter som store mirakler, kan koble Guds handling med naturlige fenomener. Når Moses løfter hånden slik at vannet deler seg, ser vi for oss et umiddelbart mirakel, på sekundet. Men 2. Mosebok 14, 21-22 sier at:

"Da rakte Moses hånden ut over sjøen, og Herren sendte en sterk østavind som blåste hele natten, så vannet drev bort, og det tørre land kom fram. Vannet skilte seg, og

israelittene gikk tvers igjennom sjøen på tørre bunnen, mens vannet stod som en mur på begge sider”.

På samme måte som vi ikke trenger å si at *enten* kom en østavind, *eller* så grep Gud inn, trenger vi ikke å si enten skapelse eller evolusjon. At det kan være ulike vinkler på samme hendelse, betyr ikke at en av dem må være feil.

Bibelen viser hva slags virkelighet vi lever i, *hvorfor* vi er til og at vi er verdifulle. *Hvordan* Gud skapte er ikke et teologisk spørsmål. Men skal vi følge Bibelen, er det sannsynlig at mye kan beskrives helt naturlig.

[1] Kreasjonismen står for et bestemt syn på hvordan verden er skapt, hvor man ser skapelse som motsetning til evolusjon og naturlig utvikling. Man hevder at Gud har skapt gjennom spesielle overnaturlige inngrep og at jorden er mye yngre enn det som påstås. "Ung-jords kreasjonister" hevder at jorden bare er noen tusen (ca 6000) år gammel, mens "gammel-jords kreasjonistene" kan akseptere en mye høyere alder.

[i] Full tittel "The Origin of Species by Means of Natural Selection. Or, The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life"

[ii] I kapitlet "Historien om det som ikke skjedde – krigen mellom kirken og vitenskapen" i boken "Tro og vitenskap – sammenheng eller sammenstøt" (redigert av Espen Uttaker, Lunde 2006), har jeg sett nærmere på over 30 slike myter.

[iii]<http://www.aftenposten.no/meninger/kommentatorer/madsen/article2841488.ece>

[iv] Den nyere kilden som mange synes å bruke er Patricia G. Horan i sitt forord til en 1979-utgave av *The Origin of Species*, (New York: Avenel Books), 120 år etter at boka kom ut første gang..